

CESTA Z KRIZE KRITÉRIÍ

Jiří Hájek

Regenerace marxisticko-leninské umělecké teorie a kritiky je jednou z rozhodujících podmínek zásadní změny atmosféry našeho kulturního života. Je to i jedna z důležitých možností ideologického působení na společenské vědomí. Teorie a zejména kritika jako aplikovaná teorie se, jak známo, obrací vždy dvěma směry: jednak směrem k tvůrcům, ale i směrem k těm, kdo umění vnímají, to jest ke společnosti samotné.

Krise kritérií, destrukce základních hodnot socialistického umění není jen důsledkem dvou krizových let 1968–1969, nýbrž má dlouhodobou, nejméně desetiletou předebru. Zejména od počátku šedesátých let se marxistická teoreticko-kritická fronta postupně oslabuje a rozkládá, dostává se do defenzivních pozic a nakonec se ocitá v situaci, kdy je svými revizionistickými protivníky označena za hlavní překážku dalšího rozvoje umění. Rok 1968 je už jen výsledkem tohoto procesu.

Bohužel možnosti bezprostředního politického vlivu teorie a kritiky si daleko přesněji uvědomila pravice než předtím my. Proto vedla boj za soustavnou destrukci všech pozitivních hodnot, které socialistická kultura vytvořila, proto prosazovala instalaci nejrůznějších pseudohodnot ve všech oblastech umělecké tvorby, jejichž prostřednictvím bylo možno zasáhnout společenské vědomí širokých vrstev.

Tento proces měl dvě odlišné fáze. Nejdříve se bojovalo za odideologizování teorie a kritiky, za vymanění – jak se tomu říkalo – umění ze sféry ideologie. Šlo o údajné uplatnění a rozvinutí všech specifických

vlastností, specifických hodnot umění jakožto umění, které jsou prý neslučitelné s ideologií, nebo které ji přesahují.

Umění je ovšem skutečně velice specifickou oblastí ideologie, která některými vlastnostmi přesahuje její ostatní součásti. Avšak jestliže z toho vyvodíme závěr, že jde o dva systémy naprosto nesouměřitelných hodnot, že jde o dvě zcela různé roviny, které si navzájem nemají co říci, které k sobě nemají žádný vztah, pak nejen opouštíme půdu reality, ale prosazujeme zcela bezprostředně určité protispolečenské cíle. Boj za odideologizování teorie a kritiky mířil k společenské neutralizaci umění. Z této základny se však v určitém vývojovém bodě, kdy se pravicově revizionistické síly cítily už dost silné, vyvinul boj za ideologizaci těchto oblastí ve smyslu revizionistických, antisocialistických, protispolečenských ideologií. To je obdobné s vývojem na filozofické frontě, kde z tzv. boje proti ideologii jakožto falešnému vědomí se vyvinul boj za vytváření falešného vědomí ve smyslu revizionistických politických koncepcí. Z boje proti jakékoli moci jakožto nesmiřitelného, absolutního protikladu ducha vznikl nakonec dokonale organizovaný boj o moc skupiny intelektuálů, kteří si tak dlouho jakoukoli moc velmi ošklivili. Jakmile měli možnost se na moci sami přizívit, ukázalo se, že mají dokonce zcela mimořádné porozumění pro otázky moci – rozhodně ne ovšem v marxistickém smyslu. Projevili velice přesný a konkrétní smysl pro otázky osobní moci, sloužící stavovským zájmům tzv. „nových mocenských elit“.

Naším ideovým protivníkům šlo o přemanipulování společensko-etické funkce umění v negativ této funkce; v nástroj negace socialistického zřízení a všech výsledků výstavby socialismu. Revizionisti absolutizovali přirozenou kritickou funkci socialistického umění, která náleží k jeho základním konstituujícím rysům, a zneužili této funkce proti celému směru společenského vývoje, k zpochybňování a rozkladu socialistického společenského vědomí. Tato skupina, která bojovala tak dlouho za čistě umělecké hodnoty, přitom od jisté doby byla k uměleckým hodnotám velice lhostejná, šlo-li o bezprostředně politický zájem. Dovedla bezostyšně vynášet na vrchol domnělých estetických hodnot i věci, které by ji normálně nestály za víc než za rozpačité pokrčení ramen: mám na mysli např. Vaculíkovu Sekyru.

Hierarchie hodnot byla postavena na hlavu. Byla zpřeházena tak dokonale, že nám dá hodně práce, abychom ji postavili zpátky na nohy. V krizových letech se nakonec umělecké hodnoty měřily především politickými „zásluhami“ a publicistickými vystoupeními jednotlivých spisovatelů a umělců. Kdo řekl co radikálnějšího proti socialismu, kdo udělal efektnější antisovětskou provokaci, stoupal automaticky i na žebříčku uměleckých hodnot.

Pro toto období je tedy charakteristická neúcta k jakýmkoli hodnotám, nastolení takové služebnosti umění, jakou jsme snad nezažili ani v nejhorších dobách dogmatismu, v dobách, kdy funkce umění byla zužována na službu denní propagandy atd. To jsme nyní zažili podruhé, jenomže v antisocialistickém kontextu.

Nešlo jen o politickou destrukci. Ta byla provázena systematickou destrukcí uměleckých kritérií a hodnot. Pod heslem podpory experimentu a tvůrčího hledání dochází k explozi čirého epigonství a dýchavičných mód, které přicházejí z kapitalistických zemí. Zdvihá se vlna čirého nihilismu, negace umění jako umění, které ve výtvarnictví připravuje cestu J. Chaloupecký. Je to doba nálad „fin de siècle“, která nalézá výraz v propagaci „fin de l'art“. Umění ve všech tradičních formách prý se přežilo, nemá lidem co říci a jediná možnost, která zbývá, je nahrazení tvorby asambláží a smyslu nesmyslem.

Podobné rozkladné, sebenegující tendence jako ve výtvarnictví se projeví i v literatuře. Uvažme, kam až u nás dospěla a co přinesla vlna kafkovského epigonství nebo jaké „hodnoty“ představuje například náš český a slovenský „nouveau roman“. V literatuře dochází postupně nejen k rozkladu fabule a charakterů, ale nakonec vůbec k rozkladu jakéhokoli sdělného obsahu věty a konečně i k rozkladu syntaktické výstavby. Řeč se rozpadá na prvočinitele, které ztrácejí komunikativnost. Tzv. „konkrétní poezie“ je v českém provedení záhy extrémním případem „antipoezie“ a tzv. absurdní drama je nejvíce absurdní tím, že přestalo být dramatem a stalo se většinou ostře antisocialistickým, svrchovaně nudným a suchým traktátem à la thèse (viz dramata I. Klímy nebo poslední dva traktáty V. Havla).

Rozklad společenských i uměleckých hodnot jde tedy jedním směrem, i když v různých rovinách. Na nás dnes je, abychom našli východiska, která by byla účinná v boji proti této destrukci. Zabránit tomu, aby umění nebylo zneužíváno jako ideologická zbraň proti socialismu, to lze poměrně snadněji. Zastavit destrukci uměleckých hodnot však nelze žádnými zákazy ani příkazy, nýbrž soustavným a vytrvalým demaskováním destrukce jako destrukce a pahodnoty jako pahodnoty, bojem za pozitivní cíle, vytvářením adekvátní hierarchie hodnot.

Zatím bohužel i mnozí z nás v různé míře těmto mystifikacím ustupují. Dosud podléháme do jisté míry i určitým schémátům hodnocení bezprostřední minulosti. Když se řekne: posledních 25 let, jsme někdy ještě ochotni papouškovat, že nejprve byla doba dogmatického temna, po níž se jakýmsi zázrakem vyjasnilo atd. Tato schémata je třeba důrazně přezkoumat. Znovu se musíme našima vlastníma očima dívat jak na pade-

sátá, tak na šedesátá léta. Jestliže chceme najít východiska a formulovat pozitivní cíle dalšího vývoje socialistického umění, nemůžeme odepsat celá padesátá léta jako takzvanou dobu dogmatického temna. Nemáme k tomu především ani věcné důvody. To neznamena popírat deformace, jimž literatura a umění té doby podléhaly; nemůžeme však zapomenout, že to bylo období velkého společenského a ideového přelomu, které definitivně rozhodlo o postavení umění v naší společnosti, o jeho socialistickém charakteru. Je nutno je podrobit serióznímu zkoumání a oddělit deformace od hlavní pozitivní linie formování socialistické kultury.

Zrovna tak nemůžeme odepsat šedesátá léta, ba ani celou druhou polovinu šedesátých let jen proto, že naši ideoví odpůrci ji vyhlásili za dobu největšího rozkvětu našeho umění, za dobu dovršení jeho „emancipace“ od socialistické společnosti. Je nutno konkrétně analyzovat konkrétní díla. Je třeba odložit všechna iracionální schémata a užívat našeho vlastního marxisticko-leninského rozumu, našich vlastních estetických kritérií.

Rozpomenout se na ně a přihlásit se k nim, k tomu je třeba určité intelektuální odvahy. Jsme si všichni dobře vědomi složitosti procesu, jímž dnes literatura prochází, uvědomujeme si, že v ní nutně doznívá a bude ještě nějaký čas doznívat mnohé z toho, co je spjato s deformacemi posledních let. Ve snaze „nelámat věci přes koleno“, nezakříknout a neztratit žádnou jen trochu cennou tvůrčí energii podléháme často problematické snaze dokazovat, že jsme v podstatě vše schopni pochopit. Neodvažujeme se někdy vůbec ani naznačit, že jde jen o prodlužování onoho přešlapování na místě, vyrábění umění z umění a literatury z literatury, které jsme prožili.

Musíme najít způsob, jak to říci zejména talentovaným, leč dezorientovaným mladým autorům. Ze všech otřesů, které mladá generace prožila, ji nevyлéčíme ani bičem, ani poklepáváním na rameno. Musíme vůči nim nalézt přístup velice citlivý, ale přitom principiální a otevřený. Jsme schopni „vyprodukovat“ daleko víc racionálních argumentů, než kolik jich měli naši ideoví odpůrci, kteří nejvíc pracovali s psychózami, pověrami a mystifikacemi, přestože se prohlašovali být velkými bořiteli všech mýtů. Je třeba přezkoumat vše, včetně vlivů, kterými jsme procházeli v té době my sami (autora této stati v to počítaje). I ti, kdo v politicky nejvyhrocenějších situacích podle svého nejlepšího vědomí a svědomí hájili marxistické teoretické principy, ve své konkrétní kritické praxi někdy hledali aspoň jakýsi modus vivendi s celým oním systémem estetických hodnot, který nám byl cizí, jenž nám byl vnucován jednotně organizovaným literárním míněním.

Při obnovování našich vlastních kritérií hodnot nejde vůbec o to, abychom si je vymýšleli z hlavy. Jde o obnovu vědomí těch kritérií, která

jsou obsažena v realitě uměleckých hodnot, vytvořených přinejmenším v posledních padesáti letech vývoje našeho pokrokového umění. Jde o obnovu kritérií spjatých se základním historickým směrem vývoje naší společnosti v posledním čtvrtstoletí, kritérií, která jsou zakotvena v revolučních tradicích našeho umění dvacátých a třicátých let. V jiné souvislosti jsem už vyložil, jak zpochybňování a falšování těchto tradic sloužilo přípravě zásadního „přeorientování“ naší kultury. Nechci se proto k této otázce podrobněji vracet. Jde o restituci marxistických kritérií analýzou konkrétního vývoje socialistické literatury a umění v posledních padesáti letech, jež jsou organickým vyvrcholením starých demokratických a pokrokových tradic našeho umění.

Musíme tvůrčím způsobem rehabilitovat základní teoretické pojmy, které nám v minulosti nejednou připadaly už tak samozřejmé, že jsme si přestali uvědomovat jejich konstituující smysl pro marxistickou teorii a kritiku: kategorie třídnosti, stranickosti, ideovosti, kategorie realismu. Po zkušenostech minulých let nabyly pro nás tyto pojmy nový, nesmírně životný a závažný smysl. Jestliže zvláště v první polovině padesátých let byly tyto kategorie často interpretovány neživotně a nesprávně, jestliže část teoretiků a kritiků je zužovala a zkreslovala, usnadňujíc tím pozdější revizionistické pokusy o jejich zpochybňování a popření, znamená to jen, že nyní musíme jejich smysl znovu přesně stanovit a naplnit životem. Nelze jich ovšem užívat jen jako jakéhosi tlustého klacku, jímž se mlátíme po hlavách. Je nutno je chápat jako určující hodnotové kategorie našeho pohledu na umění a jeho společenské funkce, jako výchozí předpoklad konkrétní analýzy uměleckých děl. Začít boj o obnovu hodnotového systému socialistického umění nelze v žádném případě mimo ně. Ony jsou výchozím bodem zápasu za obnovení socialistického vědomí a sebevědomí kritiky i uměleckých tvůrců.

Boj o obnovu marxisticko-leninské teoretické a kritické fronty je jedním z výchozích předpokladů zápasů o socialistický charakter našeho umění, o překonání všeho, co deformovalo jeho vývoj v uplynulých letech. Nemá smysl opakovat, jak jsme to slýchávali v dobách ideologické a kulturněpolitické bezmoci naší strany, že vším je vinna kritika. Přesvědčili jsme se však v době vrcholící krize dostatečně o tom, že kritika může v souhře všech rozkladných společenských a ideologických sil sehrát roli velmi neblahou. Stejně však je v jejich možnostech, aby v souhře se všemi pozitivními společenskými energiemi, které se v naší zemi znovu zdvíhají, v souladu se všemi ostatními prostředky ideologického působení sehrála důležitou iniciativní úlohu při regeneraci všech kladných sil a potencií socialistického umění.

Z toho vyplývají dva hlavní úkoly: dokončit zatím sotva započatou revizi komplexu revizionistických a buržoazních teorií, které v minulých letech ovlivňovaly naše umění, a rozvinout pozitivní programovou koncepci socialistické kultury, která bude srozumitelná a přitažlivá pro co nejširší okruh uměleckých sil a talentů.

Zvlášť pro počátky tohoto nového nástupu bude velmi užitečné, abychom se seznámili s novými poznatky marxisticko-leninské teorie umění a kritiky, jichž se dopracovali v době, kdy u nás vrcholila všeobecná krize, naši soudruzi a přátelé v Sovětském svazu a ostatních socialistických zemích. Zápas o tvůrčí rozvoj marxistické uměnovědy v soulase s novými problémy vývoje literatury i společnosti, který u nás pod koncentrovaným náparem revizionistické destrukce byl na několik let prakticky úplně zastaven, v zemích našich přátel našťestí v mnoha oblastech právě v uplynulých letech přinesl některé pozoruhodné výsledky, které přesvědčivě vyvracejí revizionistickou propagandu o nepřekonatelné zastaralosti a „skleróze“ marxistické uměnovědy. I v této speciální oblasti platí to, co platí o našem vztahu k revizionismu ve společenských vědách vůbec: s odmítnutím revizionistických odpovědí neodmítáme samy otázky, jimiž se revizionisté zabývali, aby se mohli instalovat do role jediných „zachránců“ tvůrčího charakteru marxismu. Nalézáním adekvátních odpovědí na otázky, na něž oni nebyli s to dát uspokojivé odpovědi, musíme právě dokázat, že tvůrčí rozvoj marxisticko-leninské uměnovědy, jehož nutnosti se tito hrobaři marxismu podvodně dovolávají, nepředstavují oni, nýbrž ti, kdo bojovali proti nim.

Teoretická a kritická fronta utrpěla v minulých letech těžké ztráty. Musíme uvážlivě sečíst síly, které máme momentálně k dispozici, a rozdělit mezi ně nejnaléhavější úkoly. Protože je nutno zcela střízlivě počítat s tím, že jen část sil, které jsme v minulosti z různých příčin poztráceli či které se od nás oddělily, bude schopna plné regenerace, musíme učinit všechna nezbytná institucionální opatření, která by zajistila seriózní, ideově i odborně hluboce fundovanou dlouhodobou výchovu nových teoretických a kritických kádrů. S přechodnými řešeními, improvizací a „výpomocemi“ odborně nevyškolených sil na tomto nesmírně citlivém a společensky důležitém úseku rozhodně nelze vyhrát velký zápas, který nás očekává.

(Tvorba 3, 1971, č. 25, 23.6., s. 3 a 14)